İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Merkezi Asya Ekonomileri Örneği

The Influence of Exporting and Importing On Economic Growth: The Sample of Central Asia Economies

Prof. Dr. Selahattin Sarı (Beykent University, Turkey)

Prof. Dr. Cevat Gerni (Doğuş University, Turkey)

Asst. Prof. Dr. Çağatay Karaköy (Cumhuriyet University, Turkey)

Prof. Dr. Ömer Selçuk Emsen (Atatürk University, Turkey)

Abstract

Become more intense in the 1980s, in parallel with globalization movements that make up the world economy, the driving forces of economic growth in the search for macro-economic policies have also changed. The importance of international trade for economic growth was seen years ago and it is a known fact that many theories have been put forward. Classical economists have made various researches around the idea of providing economic growth with international trade theories. In this context, after 1992, the Central Asian countries work in this subject area wanted to complete the transition in the economic sense by structural reforms and economic growth. Therefore, the panel date analysis about the effect of international trade on growth will be examined on Central Asian countries like Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Uzbekistan and Azerbaijan. In the finding obtained, exports and capital accumulation were found to have a positive effect on growth.

1 Giriş

Sovyetlerin başlangıcında nüfusun %82'si tarımda olan bir yapının ve hemen hemen yok denecek düzeydeki bir sanayinin 1980'lerde geldiği nokta, kentleşme nispeti %63'e tarımın ulusal gelir içindeki payı ise %20'ye gerilemiştir. Ekonomik büyümede 1874-1984 arasında %4.5'lik ortalamayla Japon mucizesine ilaveten 1928-1984 arasında %4.3-%4.8'lik bir ortalamayla Sovyet mucizesinin varlığından dahi söz edilmeye ve hatta az gelişmişliğe karşı standart reçete olarak öne sürülmesi bile düşünülmüştür (Emsen vd., 2011). Sovyet sisteminin bu başarı hikayesinde "Lenin'in sosyalist sistemi tek bir firma olarak tasavvur eden" (Coase ve Wang, 2015: 40) bakış açısına paralel olarak sosyal hayattan ekonomik hayata varıncaya kadar yoğun devlet müdahaleciliğinin ve dolayısıyla otoriter yapısının varlığının etkili olduğu söylenebilir. Bu dönem öncesinde Sovyetlerin gerçekleştirme hayali olan aynı tip insana ulaşılmış; hatta bu insan tipi o kadar belirgin özellikler taşır olmuştur ki, bazı kaynaklar bunu homo-sovyeticus olarak dahi adlandırmıştır. Homo-sovyeticusun sadece Rusları değil, o bölge insanların hepsini, yani Kazağı, Kırgızı, Türkmeni, Ukraynalıyı, Özbeği, Gürcüyü, Taciki, kısaca birçok eski Sovyet ülkesi insanını kapsadığı söylenebilir (Aleksiyevic, 2016). Tek tip insan ve buna bağlı olarak yaratılan toplumun sanayileşme hamlesi de tarımda gizli işsiz emeğe dayalı bir büyüme modeli konumundaydı.

Tarımdan işgücü çekmeyi içeren büyüme modeli ise Arthur Lewis'in iki sektörlü büyüme modeli olarak ifade edilen sınırsız emek arzı ile ekonomik sanayileşmenin ve dolayısıyla kalkınmanın gerçekleştirilebilirliği mekanizmasına dayalıdır. Bu modelde sınırsız emek arzının varlığı kırsalda, yani tarım sektöründe var olan gizli işsizliği ima eder. Lewis modelinde kırsaldaki gizli işsizler, aynı zamanda kentsel alanda sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu işgücünü sağlama deposudur. İki sektörlü büyüme modelinde kademeli göç ya da kentsel alanda sanayinin gereksinimine binaen ortaya çıkacak göç olgusu sanayi kesiminde ücret mekanizmasını bozucu bir işleve yol açmayacak; dolayısıyla ücretlerde artış gerçekleşmeyeceğinden, kentsel alanda yatırım süreci devam edecektir (Nişancı vd., 2017). Geçmiş Sovyetlerin ve günümüzde de Çin'in otoriter yapısının kentsel alanlarda işsiz nüfus yığılmasını engellemiş ve böylece emek-yoğun sanayileşme süreci devam ettirilebilmiştir. Ancak, Sovyet deneyiminde tarımdan işgücü çekerek yapılan sanayileşme sürecinde emek-yoğun büyümenin sınırlarına gelmesine karşılık, sermaye-yoğun üretim yapısının tüketim mallarında tesis edilememiştir. Burada özellikle Batı Bloğu ile yaşanan soğuk savaş ve bunun gerektirdiği silahlanma çabalarının ise hanehalkı tüketimi için ayrılan kaynakların azalmasına ve toplumun temel ihtiyaçlarının dahi karşılanamadığı bir yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Aşağıdaki tablo yukarıda anlatılan bu durumu en belirgin bir şekilde gözler önüne sermektedir (Kennedy, 1990: 465).

Ülkeler	ABD	SSCB	İngiltere	Fransa	Çin
Kıtalararası balistik füzeler	1.054	1.575	-	-	-
Orta menzilli balistik füzeler	-	600	-	18	80
Denizaltılara yerleştirilmiş balistik füzeler	656	720	64	48	-
Uzun menzilli bombardıman uçakları	437	140	-	-	-
Orta menzilli bombardıman uçakları	66	800	50	52	100

Tablo 1. Büyük Güçlere Ait Nükleer Atış Araçları (1974)

Gerek silahlanma çabaları, gerekse 1960'lara kadar süren tarımdan işgücü çekerek gerçekleştirilen emek-yoğun yüksek ekonomik büyüme başarısının durağanlaşmaya başlamasıyla birlikte Sovyet statükosunun elverdiği ölçüde yenilik ya da reform arayışlarına gidildiği bilinmektedir. Ancak, hem siyasal anlamda hem de ekonomik ilişkiler bağlamında dışa kapalı Sovyet sisteminin reform arayışları ise ihtiyaç duyduğu yapısal dönüşümü gerçekleştiremediği gibi, gerçekleştirme çabalarını da sisteme ihanetle eşanlamlı kabul eden bakış açılarıyla adeta bastırmıştır. Glasnost (açıklık) ve Perestroyka (yeniden yapılanma) uygulamalarına da bu çerçevede bakmak mümkündür. Başlangıçta diğer reformist hareketler gibi gözükten bu uygulamalar ise 1991'de Sovyetlerin dağılma sürecini tetiklemiştir.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte dünya ekonomisinde başta Sovyetler olmak üzere sosyalist anlayışa sahip çoğu ülkede 74 yıl kadar süren sosyalist bakış açısı tasfiye olmuştur. Dolayısıyla bütün dünyada "liberal uygulamaların refah için genel geçer akçe" olarak kabul edildiğine dair inanç pekişmiştir. Özellikle liberalizm ve bunu destekleyen dışa açıklık olgunun büyümenin başlıca motifleri arasında kabul edilmesini besleyen ülke deneyimleri ve yaygın literatürün varlığı dikkat çekmektedir (Emsen vd., 2006: 3-4). Liberal inanca paralel olarak serbestiyet uygulamalarına yönelen ekonomiler de "geçiş ekonomileri" olarak adlandırılmıştır. Geçiş süreci siyasal alandan sosyo-ekonomik alana varıncaya kadar ülkelerde bütün yönleri kuşatan köklü dönüşümü ifade eder kavram haline gelmiştir. Geçiş demografik açıdan incelendiğinde Sovyet döneminin piyонерleri ve komsomolları olarak ifade edilen sistemin ayrıcalıklı kızıklarının bir kısmı businessman olmuş, bir kısmı da tüketim çılgınlığı içinde paraları bitene kadar harcama yapmışlardır (Aleksiyeviç, 2016). Bu süreçte girdi-çıkı ilişkilerini sağlayan planlamacılığın yerine tesis edilmeye çalışılan pazar ekonomisinin tesis edilememesi ise üretim yetersizliklerinin belirgin bir hal almasını tetiklemiş ve bu durum ulusal gelirde dramatik düşüşler şeklinde kendini gösteren "geçiş resesyonu" şeklinde tanımlanır olmuştur. Diğer taraftan geçiş resesyonu üretim yapamamaya paralel olarak arz yetersizliğinin yol açtığı yüksek enflasyon ve işgücü piyasalarında dengesizliğin yüksek işsizlik oranları şeklinde de ifade edilebilmektedir.

Resesyondan çıkış için yapısal reformlar eşliğinde dışa açık büyüme politikaları benimseyen geçiş ekonomilerinden Doğu Avrupa'da bulunanlar geçiş resesyonunu en hafif şekliyle atlarken, Orta Asya ve Kafkas ülkeleri ise geçiş resesyonunu en derinden hisseden ülkeler olmuşlardır. Geçiş resesyonunda Çin'in benzeri bir deneyim yaşamaması da aslında resesyona düşmemede ya da hafif atlarmada devlet geleneğine sahip olmanın yanı sıra iki raylı sitem olarak nitelendirilen yapıların aşamalı bir şekilde Sovyetlerin Batı kısmında yer alanlarda tesis edilmiş olmasının etkisi ihmal edilmemelidir. Buna göre hemen Mao sonrası dönemde ölçek ekonomilerinden yararlanmak için firmaların birleştirilmesi, girişimlerin ne üretecekleri konusunda karar yetkisi verilmesi, emeğin yönetiminde akışkanlığın sağlanması ve yönetsel sorumluluk sisteminin getirilmesi gibi reform yöntemleri Çin'de adeta "esnek sosyalizm uygulamaları"na örnek teşkil etmiştir. Reform uygulamalarıyla birlikte üretim ve etkinlik artışları sağlanmış, işçi gelirlerinde yükselme olmuş, devlete ait kotalar dolduktan sonra isteneni üretme serbestiyeti ortaya çıkmış ve bu da "plan dışına taşarak büyüme" için fırsatlar sağlamıştır. Ortaya çıkan durum Çin ekonomisi reformunun "iki raylı sistem" (dual track system) olarak bilinen ayırt edici bir özelliğine; devlet sektöründe merkezi planlama ile birlikte piyasanın üretimi koordine etmesine yol açmıştır. Sonuçta devlet sektörünün ekonomiye hakim olması ve özelleştirme eksikliğine rağmen, piyasa mekanizmasının doğmasına engel olamamıştır (Coase ve Wang, 2015: 97-98, 131).

Bu çalışmada geçiş resesyonunu en derinden hisseden ülkeler gurubundakilerin ekonomik büyümelerine liberal uygulamaların etkileri inceleme konusu yapılmıştır. Bu çerçevede Orta Asya ve Kafkas ülkelerinin siyasal ve ekonomik liberalizasyonunu temsil edecek değişkenler ile ekonomik büyüme ilişkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında liberalizasyon uygulamalarını içeren literatür incelemesinden oluşturulmuştur. Üçüncü kısım ise literatürden hareketle uygun model belirlemesi ve ekonometrik tahminlerden ibarettir. Dördüncü ve sonuç kısmında ise analizler sonucu Orta Asya ve Kafkas ülkeleri özelinde politika çıkarımları yapılmıştır.

2 Literatür Araştırması

Liberalizasyonu temsilen ekonomik boyutuyla ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımlarını baz alan çalışmalar ile siyasal boyutuyla demokratikleşme, politika haklar ve siyasal liberalizasyon gibi temsili değişkenleri içeren birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle geçiş ekonomileri üzerinde yapılan çalışmalarda ekonomik büyüme

açısından geçiş sürecini bazı ülkelerin tamamladığı, bazı ülkelerin de hala bu süreç içerisinde devam ettiği gözlenmektedir. Aşağıda bu konu ile ilgili yapılmış olan çalışmaların kısaca tablo halinde bir özeti sunulmuştur.

Yazar(lar)	Yöntem ve Veriler	Bulgular
Emsen ve Karaköy (2013)	Çalışmada merkezi Asya ülkelerinin genel ekonomik verileri dikkate alınmıştır. Gayri safi yurtiçi hasıla, fert başına gayri safi yurt içi hasıla, nüfus oranı vd. ayrıca dünya üzerinde ve merkezi Asya ülkelerinde fosil yakıt rezervleri, üretimi ve ticareti karşılaştırılmıştır.	Çalışmaya konu olan ülkelerin su ve fosil yakıt alanında entegrasyona gitmelerin ülkelere hem siyasal açıdan hem de ekonomik açıdan katkı sağlayacağı ayrıca ülkelerin refah düzeylerin artacağı sonucuna varılmıştır.
Selçuk (Çev. Sancaktar) (2006)	Orta Asya ve Azerbaycan'ın gelişmişlik süreci ve Pazar büyüklüğü, gayri safi milli hasıla, dış ticaret verileri, karşılaştırılarak analiz yapılmıştır	Sonuç olarak artan rekabet, ticaret alanında serbestleşmenin desteklenmesi, yatırımların teşvik edilmesi verimli kaynakların kullanılması, siyasal anlamda istikrarın korunması, gibi öneriler ortaya konulmuştur.
Özdaşlı (2012)	Çalışmada Şangay işbirliği örgütü Rusya ve orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkileri dikkate alınmıştır.	Şangay işbirliği örgütü son yıllarda dünya gündeminde sıklıkla konuşulur hale gelmesi ve orta Asya ekonomilerinin güvenlik işbirliklerine katılması ile ekonomik ve askeri alanda kendilerini güven altına almalarının ne denli önemli olduğu sonucu çalışmada vurgulanmıştır.
Pashalieva ve Hamza Kahrman (2016)	Çalışma orta Asya ülkelerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, özellikle Kırgızistan'da bulunan yatırımlar ve ülkelere göre dış ticaret verilerini incelemiştir. Orta Asya ülkelerine ait ekonomik göstergelerle analiz yapılmıştır.	Orta Asya ülkelerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmede başarılı olduklarını ve bu ülkelere gelen yatırımların genel olarak madencilik, maden arama ve enerji alanında yoğunlaştığı sonucuna varılmıştır.
Çetin (2010)	Orta Asya Doğal Gaz Boru Hatları ve Avrupa Bağlantısı, Orta Asya ve Hazar Petrolü İhracat Yolları, Hazar Bölgesi Petrol Taşımacılığında Rol Oynayan, Avrupa Ülkelerinin Rusya'ya Doğal Gaz Bağımlılığı verileri incelenmiştir.	Orta Asya ülkeleri enerji sektörünün merkezi niteliğinde görüldüğü ve en önemli aktörünün ise Rusya olduğu, bu bölgenin etrafındaki ülkelerin ise enerji talebinin yüksek olması çalışmaya konu olan ülkelerin önemini daha da artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Birgili ve Akbulaev (2008)	Orta Asya Ülkelerindeki Mikrofinans Kurumlarının Yapısındaki Son Durum, Kırgızistan'da Mikrofinans Kurumları, Orta Asya'da Mikrofinans Sağlayan Kurumların Ülkeye Göre Dağılımları gibi verilere dayanılarak analiz yapılmıştır.	Çalışmanın sonucunda orta Asya ülkelerinde finans sektörü incelenmiş ve faiz oranlarının yüksek olması ve haklın finans sektörüne güveninin sarsılması, hizmet eksikliği, giderilmeli ve halka finans sektörü hakkında açık ve şeffaf bilgileri verilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.
Akseki, Gök ve Deliktaş (2014)	Çalışmada Kazakistan'ın 1979, 1989 ve 2012; Özbekistan'ın 1979, 1989, 2005; Kırgızistan'ın 1979, 1989 ve 2012; Azerbaycan'ın 1979, 1989, 2012; Tacikistan'ın 1979, 1989, 2010 yıllarına ait olan nüfus verileri kullanılmıştır	Sonuç olarak, orta Asya ülkelerinde ekonomik anlamda ortaya çıkan değişikliklerin kentteki nüfus da önemli ölçüde değiştirmiştir.
Erol ve Amirbek (2014)	2002-2012 Yılları: Güvenlik ve Ekonomik İlişkilerin Kurumsallaşması, 1999-2001 Yılları: Stratejik İstikrarsızlık ve Rusya'nın Etkisinin Artması, ile ilgili açıklamalar ve veriler kullanılmıştır.	Rusya orta Asya ülkeleri üzerinde daha etkin bir hale gelmek için çaba sarf etmektedir. Bölgede Moskova bağımlılığını artırıcı yönde çalışmalar artmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin bu bölgeye yönelik çalışmalarını artırması gerekmektedir. Orta Asya'yı hem karayolları hem de boru hatlarıyla kuzeye bağımlı olmayan yollar üzerinden kendisine bağlamaya dayalı stratejilerini çeşitlendirmelidir. Sonucuna varılmıştır.

Tablo 2. Liberalizasyon ve Büyüme İlişkileri Üzerine Literatür İncelemesi

Bir anda planlı ekonomiden geçiş sürecine giren geçiş ekonomileri üretimin planlandığı dönemden ve özellikle birbirlerine bağlı üretimden, kendileri üretmek zorunda kaldıkları süreci zarar görmeden atlatabilenlerin daha çok devlet geleneğine sahip ekonomiler olduğu dikkat çekmektedir. Bu çerçevede dünya ekonomisinde büyüme ve dışa açıklık ilişkilerini ifade eden ekonomik liberalizasyonun yanı sıra 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren gözlenen finansal krizlerde de sürdürülebilir büyümede ekonomilerin liberalize edilmesinin tek başına yeterli olmadığını, ekonomik liberalizasyonun aynı zamanda siyasal liberalizasyon ile beslenmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla literatür özetleri liberalizasyonun sadece ekonomik boyutta değil, aynı zamanda siyasal boyutu da içermesi durumunda anlamlı etkiler yaratacağını göstermektedir.

3 Araştırmanın Yöntemi ve Ekonometrik Bulguları

Literatür incelemesinde geçiş ekonomileri özelinde geçiş resesyonunu atlatarak istikrarlı-sürdürülebilir büyüme motiflerinin ekonomisini liberalize edilmesinin yanı sıra siyasal liberalizasyon unsurlarının etkin bir şekilde harekete geçirilmesine bağlı olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla büyümenin belirleyici olarak liberalizasyon göstergeleri aşağıdaki şekilde modellenebilir:

$$g = f(k, x, m, p) \quad (1)$$

Burada g , ekonomik büyüme oranını ve k , sabit sermaye stokunun GSYİH içerisindeki payını ifade etmektedir. Bu çalışmada Neo-klasik büyüme formunda büyüme ile (1) nolu modelde temelde k dışındaki değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırılması amaçlanmakta ve k değişkeni de kontrol değişkeni olarak tayin edilmiştir. Modelin temel açıklayıcı değişkenlerinden x , ihracatın GSYİH içerisindeki payını; m , ithalatın GSYİH içerisindeki payını; p , politik hakları temsil etmektedir. Bu göstergelerden makroekonomik değişkenler World Bank'dan ve politik haklar da Freedom House'tan alınmıştır. Yukarıdaki matematiksel form ekonometrik bir model olarak aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

$$g = \beta_0 + \beta_1 k + \beta_2 x + \beta_3 m + \beta_4 p + \varepsilon \quad (2)$$

(2) nolu modelde k 'nin ve x 'in katkılarının pozitif, m negative ve p 'nin ise değişkeninin sahip olduğu özellik itibarıyla negatif olması beklenmektedir. Zira Keynesyen toplam harcama fonksiyonunun iki kalemi olan ihracat ve ithalatın modele katkısının, yani β_2 ile β_3 parametreleri için ilkinin pozitif ve ikincisinin de negatif olması beklenir. Ancak, x için;

$$q-d_d = (+)$$

bakiyede olması, yani yurtiçi üretimden (q) yurtiçi tüketim (d_d) düşüldüğünde, arta kalanın pozitif olması, üretim fazlalığına ve dolayısıyla ihraç edilebilirliğe işaret vardır. Benzer şekilde m için;

$$q-d_d = (-)$$

bakiyede olması, yani yurtiçi üretimden (q) yurtiçi tüketim (d_d) düşüldüğünde, arta kalanın negatif olması, üretim açığına ve dolayısıyla ithal edilebilirliğe sinyal söz konusudur.

Fakat dış ticaret hadleri sorunu, yani ilksel mallar ihraç eden ülkelerde ihracattan kaynaklanan kayıpların varlığı nedeniyle β_2 parametresinin büyüme üzerine yansıması olumsuz olabilir. Bu durumda, zorunlu ithalatı karşılama gereğine istinaden dezavantajına rağmen ihracat yapıldığı söylenebilir. Diğer taraftan re-eksport yapan ekonomilerde de β_3 parametresinin pozitif olması mümkün olabilir.

Orta Asya ve Kafkasya'da yer alan ve geçiş resesyonunun uzun sürdüğü ve devlet olma eksikliği nedeniyle kurumsal yapıların yetersiz olduğu ekonomiler araştırma konusu yapılmıştır. Veri dönemi ise bu ülkelerin bağımsızlıklarını elde ettikleri yılın başlangıcı olan 1991 ile ulaşılabilir verilerin olduğu 2015 arası dönemi kapsamaktadır. Birçok çalışmada çeşitli datalar kullanılmaktadır ve bu datalar kendilerine uygun modeller kullanılarak analizler yapılabilir. Bu datalar incelenirken aralarındaki ilişkilerin anlaşılabilmesi içinde ekonometrik ve istatistiksel analizlerden yararlanılmaktadır. Aşağıdaki grafiklerde ele alınan altı ülkenin büyüme skorları verilmiş ve bu ülkelerde geçiş resesyonunun özellikle Kırgızistan ve Tacikistan'da daha derinden yaşandığı gözlenmiştir.

Şekil 1. Merkezi Asya ve Kafkasya Ekonomilerinde Büyüme Trendleri

Zaman serileri veya yatay dikey kesit dataları ya da zaman serilerinden oluşan bir panel data analizi yapılabilmektedir. Bir periyodik zaman kesitine sahip dataların ve bu dataların arasında nasıl bir ilişki olduğunu tahmin eden yöntem ise panel veri analizi adı verilmektedir. Bu analizde hem kesit boyutu hem de zaman boyutu incelenmektedir. Panel data analizi birçok boyutu ile diğer analizlerden daha avantajlı bir analiz yöntemidir. Bunlardan bir tanesi gözlem sayılarının daha fazla olması; bir diğeri de tahmin edilen dataların daha sağlıklı sonuç vermesi tahminleri daha güvenilir hale getirecektir. Diğer analizlerde panel data analizine göre daha hatalı sonuçlar elde edileceğinden risk söz konusudur. Panel data ile daha karmaşık datalar analiz edilip sağlıklı sonuçlara varılabilmektedir. Dolayısıyla diğer analizlerde dışarıda bırakılan datalar sapmalara yol açabileceğinden panel data analizinde bu sapmaların kontrol altında tutulmasını sağlayacaktır. Panel data analizi sadece datalar arasındaki analizden ziyade zaman serisi içerisindeki değişimleri de incelediğinden sabit ve tesadüfi etkilerde açıklanabilmektedir.

Yapılan çalışmada Merkezi Asya ülkelerinde ihracat ve ithalatın büyümeye etkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda 1991-2015 yıllarına ait büyüme, ihracat, ithalat, sermaye birikimi ile sivil özgürlükler ve siyasal haklar dataları kullanılarak panel data analizi yapılmıştır. Dolayısıyla Merkezi Asya ülkelerinin büyüme oranları, sermaye birikimi, ihracat ve ithalat verileri 1991-2015 dünya bankası data bankasından alınarak düzenlenmiştir. Sivil özgürlük ve siyasal haklar dataları ise freedom house'den alınmıştır. Model ise (2) nolu ekonometrik form baz alınarak analizlere tabi tutulmuştur.

Analizlerden önce serilerin durağanlık araştırması yapılmış ve serilerin seviye değerleri cinsinden durağan oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla değişkenler regresyon analizlerine seviye değerleri cinsinden koşturulmuş olup, hem sabit etkili hem de rassal etkili tahmin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Bağımsız değişken	Sabit Etkiler	Tesadüfi (Rassal) Etkiler
Sabit	6.65 (0.633577)	-3.149029 (-0.518796)
k	0.129813 (1.289380)	0.151111 (-1.748958)
x	0.113441 (1.860174)	0.098382 (2.012112)
m	0.035008 (0.594638)	-0.027814 (-0.613495)
p	-2.259387 (-1.238202)	-0.032726 (0.032511)
Gözlem Sayısı	139	139
Düzeltilmiş R Kare	0.098318	0.060890
F İstatistik	1.562885 (0.133127)	2.172056 (0.075483)
Hausman Testi	5.110834 (0.2761)	
Durbin-Watson	0.4922650	0.483110

Not: sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir. Parantez içerisindekiler t-istatistik değerini göstermektedir. Hausman testi parantez içi ise olasılık değeridir.

H_0 : Tesadüfi etkiler vardır; tesadüfi etkili model uygundur.

H_1 : Tesadüfi etkiler yoktur; sabit etkili model uygundur.

Tablo 3. Büyüme (g) Üzerine Panel Veri Tahmin Sonuçları

Rassal etkili analizin birim ve zaman farklılıklarını temsil eden katsayıların, başka bir ifadeyle tesadüfi etkiler modelinin hata bileşenlerinin modeldeki bağımsız değişkenlerden ilişkisiz olduğu hipotezinin geçerliliği, Hausman tarafından önerilen test istatistiği ile incelenmektedir. Bu durumda sabit etkiler modeli parametre tahminçileri ile tesadüfi etkiler modelinin parametre tahminçileri arasındaki farkın istatistiki olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. İki model arasında tercih yapabilmek için Hausman test istatistiği kullanılmaktadır (Umutlu vd., 2011). Hausman testini yapabilmek için önce denklem tesadüfi olarak tahmin edilmeli daha sonra bu tahmin üzerinden test yapılarak sabit etkiler modelinin mi yoksa tesadüfi etkiler modelinin mi kullanılacağına karar verilir. Yapılan hausman testi sonuçlarında olasılık değerinin $0.2761 > 0.050$ olduğu için H_0 hipotezi kabul edilebilir. Yani rassal etki vardır denebilir. Bu durum rassal etkiler yönteminin kullanılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Rassal tahminlemede sermaye birikimi ile ihracatın ekonomik büyüme üzerine etkilerinin pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan ithalatın ekonomik büyüme etkisi negative ve istatistiki açıdan da anlamsız bulunmuştur. Siyasal liberalizasyonu temsilen alınan politika haklar ve sivil özgürlükler ortalamasının büyüme üzerine etkileri ise negative, ancak istatistiki açıdan anlamsız bulunmuştur. Dolayısıyla dış ekonomik ilişkilerde derinleşme ile siyasal liberalizasyon uygulamalarındaki derinleşmelerin Merkezi Asya ve Kafkasya’da bulunan ekonomilerde büyüme destekleyici roller üstlendiği gözlenmektedir. Başlangıçta ortaya çıkan ve görece uzun süren geçiş resesyonunun ortaya çıkardığı olumsuzlukların özellikle 2000’li yılların başlangıcından itibaren bertaraf edildiği görülmektedir. Böylece ampirik literatürde bu ülkeler için yapılan çalışmalarda ihracatın ve siyasal liberalizasyon uygulamalarının büyüme üzerine yarattığı olumsuzlukların bu çalışmada gözlenmediği dikkat çekmektedir. Bu duruma zamana bağlı olarak giderek artan kurumsallaşma eğilimlerinin yanı sıra ekonomide geçişin yol açtığı ileri ve geri bağlantı kopukluklarının telafi etmenin olumlu yansımalarının ortaya çıktığı söylenebilir.

4 Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada 1991-2015 yılları arasında eski Sovyetlerden ayrılan Merkezi Asya ve Kafkasya ekonomilerinde ekonomik büyüme üzerine dış ticaretin ve siyasal liberalizasyon uygulamalarının etkileri araştırılmıştır. Büyüme bağımlı değişken olmak üzere kontrol değişken olarak sabit sermaye yatırımlarının GSYİH içerisindeki payı alınmış ve buna ilaveten mal ve hizmet ihracatı ile ithalatının GSYİH içerisindeki payları ile siyasal liberalizasyonu temsilen politika haklar ve sivil özgürlükler skorlarının ortalamaları modele dahil edilmiştir. Konuyla ilgili olarak yapılan literatürdeki çalışmalarda büyüme ile ilgili değişkenler arasında daha çok ters yönlü ilişkilerin ortaya çıkması, geçiş resesyonunun doğurduğu üretim yetersizliği ve buna bağlı olarak ihracat ve gelirden düşüşlerle açıklanmaktadır. Ayrıca geçiş resesyonundaki derinleşmelerin ortaya çıkaracağı toplumsal huzursuzlukların bastırılması yönündeki çabalar da otoriter eğilimleri yükselterek demokratik haklarda ve sivil özgürlüklerde kısıntıyı beraberinde getirdiği görülmüştür.

Bu çalışmada ise geçiş literatürünün aksi yönde ve daha açıkçası yaygın literatürün belirttiği yönde bulgular elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle sermaye birikiminde ve ihracattaki artışların eski Sovyetlerin Doğusunda yer alan ekonomilerde büyüme olumluşturduğu ve istatistiki açıdan da anlamlı etkilediği görülmüştür. Dolayısıyla bu

ülkelerde tasarruf birikimindeki artışların yatırımlara kanallanması özellikle öğrenme etkileri eşliğinde büyümeyi desteklediği ya da popülist nitelikteki yatırımların terk edilerek piyasa ekonomisinin gerektirdiği rasyonel yatırım süreçlerinin ortaya çıktığı söylenebilir. Büyümeyi pozitif etkileyen mal ve hizmet ihracatının ise bu ekonomilerin küreselleşmeye paralel olarak iç sorunları çözüp dünya ekonomisine eklemlenmelerini ve bunun sonucu olarak dünya ekonomisine mal arz etmelerinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Keynesyen teorik düşüncede ithalatın büyümeyi olumsuz etkilediği bilinmektedir ve bu çalışmada da ithalatın gelirden bir sızıntıya yol açarak büyüme üzerine negatif etkiler yarattığı, ancak bu etkilerin istatistiki açıdan anlamsız olduğu görülmüştür. Diğer taraftan yine istatistiki açıdan anlamsız olmakla birlikte siyasal liberalizasyon uygulamalarının da büyüme üzerine negatif etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Ancak bu değişkenin 1 ile 7 arasında bir değer aldığı; 1'e yaklaştıkça siyasal liberalizasyonun arttığı ve 7'ye yaklaştıkça siyasal liberalizasyon uygulamalarının terk edilerek otoriter ve hatta totaliter yapılara büründüğünü ifade etmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde siyasal liberalizasyon uygulamalarında ortaya çıkan iyileşmelerin de büyümeyi desteklediği söylenebilir.

Özetle politika çıkarımı olarak;

- (i) gerek özel, gerekse kamu eliyle tasarrufların artırılmasının ve bunların da verimli-üretken yatırımlara kanallanmasinin,
- (ii) ekonomide ihracatı artırıcı önlemler alınmasının,
- (iii) ithalatın da lüks boyutunda sınırlandırmalara gidilmesinin,
- (iv) demokratik hak ve sivil özgürlüklerde liberalizasyona devam edilmesinin ve dolayısıyla eski Sovyet uygulamalarının insandan uzak boyutlarının terk edilmesinin bu ülkelerin büyüme ve refahını olumlulaştırmayı artıracığı söylenebilir.

Kaynakça

- Akseki, Utku, Barış Gök ve Ertuğrul Deliktaş (2014), “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Kent Nüfus Büyüklüklerinin Dağılımı”, **Ege Akademik Bakış**, 14 (2): 295-303.
- Aleksiyeviç, Svetlana, **İkinci El Zaman: Kızıl İnsanın Sonu**, (Çev. Sabri Gürses), Kafka Yayınları, İstanbul, 2016.
- Coase, Aonald ve Ning Wang, **Çin Nasıl Kapitalist Oldu?** (Çev. İlkay Yılmaz), Tercan Matbaası, Ankara, 2015.
- Çetin, Tamer (2010), “Orta Asya ve Kafkaslar ‘da Enerjinin Politik Ekonomisi Enerji’”, **Piyasa ve Düzenleme**, 1 (1): 76-100.
- Emsen, Ö. Selçuk, Ş. Mustafa Ersungur ve Dilek Özdemir, **Ekonomik Sistemler ve Geçiş Ekonomileri: Orta Asya ve Kafkasya Ekonomilerine Bir Bakış**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.
- Emsen, Ö. Selçuk, M. Kemal Değer ve Çağatay Karaköy (2006), “Siyasal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Göreceli Olarak Gelişmiş ve Az Gelişmiş Geçiş Ekonomileri Deneyimi”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 16: 1-19.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Aidarbek Amirbek (2014), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya’nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Yaz 2014: 155-178.
- Esme Özdaşlı (2012), “Çin ve Rusya Federasyonu’nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 4 (6): 108-122.
- Erhan Birgili ve Nurhodja Akbulaev (2014), “Orta Asya Ülkelerinde Mikro finans Uygulamaları”, **II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, 303-313.
- Gökner, Umutlu, F. Alparslan Yılmaz ve Selin Günel (2011), “Ekonomik Büyüme Farklılıklarının İncelenmesi OECD Ülkeleri İçin Uygulama”, **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 16 (22): 351-372.
- Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)**, (Çev. Birtane Konakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1990.
- Nişancı, Murat, Selahattin Sarı, A. Cansın Doker, A. Alkan Çelik ve Ö. Selçuk Emsen (2017), “Lewis’in İki Sektörlü Büyüme Modeline Çin Özelinde Bakış: Büyümenin Sınırlarına Gelindi mi?”, **International Conference on Economics Finance and Banking**, İstanbul-Türkiye, 15-16 July 2017, ss: 641-651.
- Pashalieva, Madina ve Hamza Kahrman (2016), “Bir Geçiş Ekonomisi Olarak Kırgızistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Orta Asya Ülkeleri İle Kıyaslanması”, **Yönetim ve Ekonomi**, 23 (1): 163-188.
- Selçuk, Hasan (2006), **TASAM Stratejik Öngörü** (Çev. Caner Sancaktar) Sayı 9. Sayfa 21.
- Turan, Sibel (2014), “Değişen Dengeler Işığında Orta Asya’daki Küresel Ve Bölgesel Güç Odakları Üzerine Bir İnceleme”, **II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, 858-873.